

Szófajok a nyelvben és a beszéd mondataiban

4. előadás

Lexikai szófajok

Lexikai szófajtság:

- egy szóról, anélkül, hogy szintaktikai környezetben lenne, nagy valószínűséggel meg tudjuk állapítani azt, hogy milyen szófajú
- a szavak szótári jelentéséhez tartozó szófaji jelentés
- minden lexémának van szófaja

A kettős és az átmeneti szófajtság

Probléma:

-mikor egy szó szótári jelentéséhez több szófaji jelentés tartozik

ESTE

- Ma **este** korán megyek aludni. (hat. szó)
vö.
- Nyáron kellemesebb időpont a sörözésre az **este**. (főnév)

KÖRÜL

- Őt **körül** jövök érted. (névutó)
- Körüljártam** a házat. (igeekötő)

A jelenség neve: kettős szófajtság

- példák még: színnevek, népnevek, számnevek

Konkrét megvalósulásban, azaz az adott mondatban a szónak mindig CSAK az egyik szófaji jelentése lehetséges.

Átmeneti szófajok

Egyszerre hordozzák két szófaj tulajdonságát, nem lehet őket szétválasztani.

Pl. igenevek

főnévi igenév - a főnévi és az igei természet egyszerre van jelen

melléknévi igenév - a melléknévi és az igei természet egyszerre van jelen

határozói igenév - a határozószerzői és az igei természet egyszerre van jelen

Az aktuális szófajok

Aktuális szófajtság:

a verbálisan vagy vizuálisan kifejezett mondatok szóelőfordulásainak szófaja

- a mondatban megjelenő szónak konkrét szófaji jelentése van, mely az aktuális használatból, a jelentésből és az alakból következik

Grammatikai szófajtság:

a mondatrészekhez kapcsolódó szófaji jelentés (pl. Á: igei természetű, A, T, Jb: főnévi természetű, H: határozószerzői, Jmi, Jme: melléknévi)

Szófajváltás

Többféle és sokirányú nyelvi folyamat, mely lehet:

- a) történeti jellegű és szinkrón folyamat
- b) kialakulhat a nyelv spontán működése folytán
- c) létrehozható szóalkotással
- d) a lexikai és az aktuális szófajokat egyaránt érintheti
- e) toldalékmorfémák részvételével
- f) toldalékmorfémák részvétele nélkül

Szófajváltás típusai

a) lexikai:

- a váltás a lexikai jelentést érinti, a toldalékolhatóságot és a bővíthetőséget is

KOCSI - melléknévi jelentésükből (Kocsban készült) vált jelentéstapadással főnévvé

b) aktuális:

- a lexikai és az aktuális szófajok eltérése
- az aktuális szintaktikai szerep következményeként vált szófajt a szó, melyet a mondatrészek szófaji jellege (grammatikai szófajiság) idéz elő

Szófaji jelentés hatóköre

Lexémáknak: lexikai szófajuk van

Szóelőfordulásoknak: aktuális szófajuk van

Morféma szófaji jelentése: morféma használati körét jelöli ki

Szókapcsolatok/fonémák: akkor van konkrét szófajuk, ha aktuálisan szóvá válnak

pl. Ő olyan „nem is tudod, milyen szerény vagyok” típus.

Majd beletörök a nyelvem a francia „r” kimondásába.

AZ ALAPSZÓFAJOK

AZ IGE

Az ige

- kifejez: cselekvést, történést vagy állapotot
- mondatbeli szerep: mindig állítmány
- toldalékai: idő-, mód-, szám- és személy mutatók lehetnek
- szemantikai és szintaktikai bővítményeivel együtt meghatározza a mondat szerkezeti vázát, alapstruktúráját

Az ige jelentése

1. Fogalmi-lexikális jelentés
2. Grammatikai jelentés
3. Aspektuális jelentés és akcióminőség
4. Igenemek jelentése

Fogalmi-lexikai jelentések

Tartalmi jelentés alapján:

- számos lehetőség, sokféle kategória

pl. fizikai cselekvést kifejező vs. gondolati cselekvést kifejező
(*ugrál, mászik, katapultál*) vs. (*vélekedik, emlékszik*)

mozgásigék vs. érzékelést kifejezők vs. „mondásigék”,

vs. hangutánzás igék vs. természeti jelenségek igéi stb

Fogalmi-lexikai jelentések

Csoportosítás fogalmi és grammatikai kategóriák alapján:

- itt is többféle szempont lehetséges

pl. tranzitív vs. intranszitiv igék
(tárgyra irányulás, pl. *megmér*) vs. (*motorozik*)

faktitív műveltető vs. kauzativ műveltető
(*írat*) vs. (*csinosít*)

visszaható vs. kölcsönös vs. mediális vs. szenvedő
(*öltözködik*) vs. (*beszélget*) vs. (*nővekszik*) vs. (*kéretik*)

Fogalmi-lexikai jelentések

Modális jelentés alapján:

szándék vs. lehetőség, képesség vs. szükségyszerűség
(*próbál, szeretne*) vs. (*lehet, tud*) vs. (*kell*)

Tartalmi jelentés „mennyisége” alapján:

tartalmas igék vs. féltartalmas vs. funkcióigék
(*fölugrik*) vs. (*két részből áll*) vs. (*bejelentést tesz*)

Fogalmi-lexikai jelentések

Vonzatstruktúra tekintetében:

alanytalan - *villámlik, hajnalodik*

egyvonzatos (egy argumentumú) - *az emberiség fejlődik*

kétvonzatos (két argumentumú) - *Péter kenyeret eszik.*

háromvonzatos (három argumentumú) - *Péter könyvet adott Marinak.*

négyvonzatos (négy argumentumú) - *A mama elküldte a gyereket a boltba zsemléért.*

tartalomváró igék - tagmondatot vonzhatnak, pl. *hisz, tud, gondol*

Grammatikai jelentés

Az igék alapvető grammatikai kategóriái:

idő, mód, szám, személy

Jelölői:

igejelek, jelszerű igei segédszók, személyragok

Aspektuális jelentés és akciómínőség

Igeaspektus (igeszemlélet):

az igének a mondat időviszonyait meghatározó jelentése

Kategóriák

folyamatos

a) cselekvést jelentők
(*dolgozik, rohan, siet, énekel*)

b) nem cselekvést jelentők
- állapot v. állapotvált. jelölők
(*virágzik, nővekszik, kilóg*)
- létezés kifejezők (van, létezik)
- birtoklást kifejezők (van vkinek, bír vmivel)
- viszonyító, értékelő (hasonlít, megfelel)

nem folyamatos

- mozzanatot jelentők
(*ütközik, villan, köhög*)

- végpontot jelölők
(*meglel, elnyer, abbahagy*)

Folyamatos igék: nincsen belső határpont

Nem folyamatos igék:

- belső határpontjuk van, az ige jelentésének része (elején -
megkedvel; végén - *túljut, elolvas*; kétoldali - *csillan, villámlik*)

- határpont lehet:

abszolút   vagy   viszonylagos
(*megérez, megeszi, megissza*)   (*növekszik, süllyed, lassul*)

mennyiségi és/vagy eredményhatár   vagy   időhatár
(*kitisztít, felébreszt*)   (*megízleli*)